

**Tussen vierkante haken [ ] heb ik achter een bepaald te wijzigen tekstgedeelte laten zien hoe het dan wel moet worden; het voor de vierkante haken geplaatste oude tekstgedeelte moet dan vervallen, heb ik aangegeven met doorhalen**

**PROFESSOR DR. WIM VAN BINSBERGEN:**

## **Culturen bestaan niet**

Tekst: Jan Landman

Beeld: ..... Chabot

**Een kwart eeuw zwierf hij als antropoloog door Afrika. In Zambia schopte hij het tot adoptief [ aangenomen ] zoon van koning Kabambi Kahare en in Botswana tot erkend waarzegger-priester-genezer, ofwel *sangoma*. Hij was hoogleraar culturele antropologie en is sinds kort intercultureel filosoof. Als iemand verstand heeft van culturen, zou je zeggen, dan is het wel professor dr. Wim van Binsbergen. Maar uitgerekend hij zegt: "Culturen bestaan niet."**

~~Een dun kralensnoertje om zijn rechterpols is~~ [ Dunne kralensnoertjes om zijn polsen zijn ] het enige 'vreemde' aan de aardige, ietwat weerloze man die tegenover me zit. Zijn werkkamer biedt uitzicht op de Rotterdamse Maas. Hij is heel ontspannen, terwijl de filosofieprof het toch razend druk heeft. Wim van Binsbergen is namelijk ook nog onderzoeksmanager op het ~~Afrika Studie Centrum~~ [Afrika-Studiecentrum] in Leiden, vader van vijf kinderen, schrijver van wetenschappelijke boeken, gedichten en zelfs romans, én hij heeft een - hele kleine - praktijk als *sangoma*, waarzegger-priester-genezer.

De grote vraag is hoe hij in een tijd dat iedereen de mond vol heeft van culturen en cultuurverschillen, het bestaan van culturen kan ontkennen. "Cultuur in de betekenis van een totale, allesomvattende zijnsvorm, waarbinnen iemands hele identiteit gedefinieerd kan worden, bestaat gewoon niet. Stel dat ik zeg: 'Ik ben Nederlander. En alle mensen die dat niet zijn, ~~lusten~~ [ die ] geen boerenkool met worst [ lusten ], hebben geen smaak, kleden zich gek, zijn heel anders dan ik... dan klopt dat van geen kant. Want ook ik ben niet puur Nederlands: ik zie Amerikaanse films, rijd in een Japanse auto, draag een Italiaans pak en ook de mensen met wie ik omga zijn niet allemaal Nederlands. Mijn Nederlanderschap is maar een heel klein deeltje van mezelf, dat ik alleen op bepaalde momenten en in bepaalde situaties naar voren schuif. Maar op de meeste momenten en in de meeste situaties ben ik helemaal niet etnisch aanspreekbaar, maar gaat het om mijn identiteit als medemens, als man, [ als geliefde, ] als onderzoeker, als broer, als vader, als buurman of als voorbijganger. Bovendien, ga in een willekeurige Nederlandse familie twee of drie generaties terug en je belandt bijna zeker in het buitenland. Het hele idee van ~~etnisch~~ [ etnische ] ~~geconstrueerde~~ 'culturen', waarmee je in de multiculturele samenleving je eigen identiteit moet beleven en uitdragen, is kunstmatig en onjuist. Het is een product van het politieke concept dat achter de 'multiculturele samenleving' zit."

### **WAAROM HANTEREN WE DAN ZO GRAAG DAT BEGRIP CULTUUR?**

"Om vele redenen. Ook goede redenen. Het begrip cultuur is een bevrijdend wapen geweest in de handen van mensen die in de koloniale tijd [ protesteerden tegen ] de eurocentrische, racistische ontkenning van de medemenselijkheid van 'koloniale onderdanen' ~~onder de aandacht brachten~~. De ideeën van de 'inlanders' over moraal, kleding, religie, bestuur, wereldbeeld, kinderhuwelijken en polygamie werden toen opeens ~~gezien~~ [ opgewaardeerd ] als aspecten van een totaalpakket, een eigen systeem; een 'cultuur' dus. En het zogenaamde cultuurrelativisme zei: 'Culturen zijn verschillend, maar wel gelijkwaardig'. Akkoord. Maar de volgende stap is dat je die cultuurverschillen gaat verabsoluteren en mensen reduceert tot niets anders dan dragers van die eigen, specifieke, onderscheidende cultuur. En daar ga ik niet mee akkoord.

"Nu die mensen met die zogenaamd andere culturen niet meer ver weg wonen maar hier in Nederland, pinnen we ze nog steeds voortdurend vast op hun anders-zijn. Terwijl alleen al het feit dat ze hier wonen en meedraaien, betekent dat ze helemaal niet zo anders zijn. Ze gaan ook met de tram, dragen ook spijkerbroeken, doen ook aan sport. Ze zijn in de meeste opzichten dus gewone leden van dezelfde samenleving. Maar allochtonen, asielzoekers en migranten worden nu heel duidelijk neergezet als dragers van een eigen, specifieke cultuur en we bevestigen dat op allerlei manieren, met een cultuurbeleid, een kunstbeleid, een welzijnsbeleid enzovoort. Dat is een hele industrie. Er zijn allerlei mensen, het middenkader, die illusies van grote, op cultuur gebaseerde, ingebakken verschillen tussen mensen in een multiculturele samenleving zwaar aanzetten. Dan kunnen we immers weer een leuk wijkfestival organiseren, of leuke dansgroepjes op het podium zetten. Dat is misschien goed om de mensen van de straat te houden, maar het is tegelijkertijd een valkuil. Want het gevolg is een sterke beeldvorming van 'zij zijn anders', 'anders dan wij Hollanders'. Terwijl je dus met iemand omgaat als medemens en partner, klasgenoot, collega, buurman, kun je hem tegelijkertijd gaan zien als de verpersoonlijking van 'het andere'. Het gemeenschappelijke verdwijnt uit beeld."

### **ALS DE EXTREEM-RECHTSE HAIDER IN OOSTENRIJK GROTE VERKIEZINGSWINST BOEKT, WORDEN NAZI-DUISSLAND EN DE HOLOCAUST IN HERINNERING GEROEPEN. OF DE ETNISCHE ZUIVERINGEN IN BOSNIË, KOSOVO, RUANDA. HOE GEVAARLIJK IS HET VERABSOLUTEREN VAN CULTUUR?**

"Het grote probleem van onze tijd is ~~dat van~~ het denken in termen van etnische, subnationale, quasi-historische, quasi-genetische identiteit. Een denken dat deze eeuw explosief is toegenomen. Vooral door het afkalven van de nationale staat. Wat dan namelijk rest is het idee dat er nog ergens een ruimte ~~is~~ [ moet zijn ] waarin we ons kunnen terugtrekken, de

etnische identiteit. Dat is vooral een denkbeeldige ruimte, want tegelijk zijn in diezelfde mens talloze andere identiteiten aanwezig.

“Daar komt bij dat heel veel etnisch pathos te maken heeft met wat ‘ons’ is aangedaan. Lijden uit het verleden. In de multiculturele samenleving kan ‘die ander’ dan iemand worden uit de groep die ‘ons’ dat en dat heeft aangedaan. Zie de Balkan. Oude ressentimenten kunnen generaties lang resoneren. Wij hebben dat ook. Ik ben kort na de oorlog geboren en ik kan wel roepen ‘culturen bestaan niet’, maar in dat deel van mij dat nog een kinderhartje is, maak ik graag een uitzondering voor Duitsland. Ik kan dat nu goed relativeren, maar juist in het infantiele deel, dat ieder volwassen mens heeft, nestelen zich onverwerkte ressentimenten. Ze liggen als het ware klaar om opgeroepen, geactiveerd te worden. En daarin zie ik het grootste gevaar. Dan zeg ik liever: mensen, een eigen cultuur is mooi, maar onthoud in godsnaam dat het maar een deelaspect van ieder mens is.”

### **STAATSSECRETARIS VAN BOXTEL, VAN MINDERHEDENBELEID, ZEGT IN ZIJN NOTA *KANSEN KRIJGEN, KANSEN PAKKEN* ONDERMEER DAT DE OVERHEID MINDERHEDEN HET RECHT NIET MAG ONTZEKKEN HUN EIGEN CULTUUR TE BELEVEN. DAT KLINKT TOCH HEEL ONSCHULDIG?**

"Nou, dan gaan bij mij de haren toch overeind staan. Kijk, als uitnodiging tot een onderhandelingsproces is het mooi. Maar wie bepaalt de reikwijdte van ‘cultuur’? In de brede, allesomvattende opvatting van cultuur, die ik dus verwerp, kun je zo’n stelling zien als een uitnodiging aan minderheden om zoveel mogelijk te claimen binnen dat - nu kennelijk vrijgegeven - domein van hun cultuur. Meisjes niet meer naar school? Je vrouw slaan? [ Je dochter even terloops in je moederland zonder haar instemming uithuwen of besnijden? ] Bedenk het maar. Ik vind het een gevaarlijke uitspraak, die niet betekent wat hij lijkt te betekenen.”

En staatssecretaris Van der Ploeg dan, die met zijn kunstbeleid confrontaties wil, botsingen tussen culturen?

“Dat vind ik een veel reëler standpunt, maar ik zie niet waarom het zo erg in het conflictmodel betrokken moet worden. Zelf heb ik, ik mag wel [ zou bijna ] zeggen als geen ander, grote praktische ervaring in interculturele participatie. Ik weet van een drietal Afrikaanse gemeenschappen tot in de finesses hoe iemand van mijn leeftijd en geslacht zich daarbinnen dient te gedragen. Dat waren lange, pijnlijke leerprocessen, maar die heb ik nooit als conflict of botsing gezien. Het wordt een conflict als je dat culturele als het totaal andere ziet. Dus je verwacht botsingen, of roept ertoe op, omdat je er al van uitgaat dat de ander heel anders is. Ik denk dat een groot deel van een mensenleven bestaat uit een zwalken tussen het beleven van de ander als ‘de ander’ en het opheffen van het ‘anders-zijn’ van de ander en van jezelf in de ontmoeting, in een gesprek, een gebaar, in liefde, loyaliteit, vriendschap, noem maar op. Dat lijkt mij zo belangrijk dat het gewoon [ hoeft ] niet altijd zo nodig een botsing hoeft te zijn. Maar waarschijnlijk bedoelt Van der Ploeg dat ook wel.”

Hij ziet die botsingen uiteindelijk leiden tot een *blended culture*, een soort fusiecultuur...

“*Blended culture!* Dat smaakt voor mij erg naar een eenheidsworst. Ik zie mensen juist overal steeds meer verschillen construeren, op alle mogelijke gebieden. Geen wezenlijke verschillen, maar veelal uiterlijke, juist om aan te geven wie of wat ze (willen) zijn. Een jongen met een hanenkam of ik (hij wijst naar zijn pols) met mijn kraaltjes. Maar die verschillen worden niet voorgeschreven door een cultuur, hebben zelfs niets met cultuur te maken. Het zijn juist tekenen van de postculturele, vrije keuze in een multiculturele samenleving. Want mensen eigenen zich dan [ selectief en uit hun verband gerukt ] cultuurelementen toe uit Suriname, uit Afrika, of uit Drenthe. Maakt niet uit.”

### **WIM VAN BINSBERGEN PRAAT EN SCHRIJFT AL ZIJN LEVEN LANG GRAAG EN VLOT, AL WEMELEN ZIJN BETOGEN NU VAN WETENSCHAPPELIJK JARGON. HIJ KIJKT TERUG OP EEN JEUGD WAAR MENIG ROMANSCHRIJVER JALOERS OP ZOU ZIJN, MAAR U EN IK NIET. VERMINKT, ZEGT HIJ ZELF, KWAM HIJ UIT ZIJN JEUGD, UIT EEN VERSCHEURD GEZIN VOL VERWANTSCHAPPELIJKE DRAMA'S ROND INCEST, GEWELD, WANHOOP EN GENERATIES LANG ONTBREKENDE VADERFIGUREN.**

“Toen ik 1968, 21 jaar oud, als aankomend antropoloog naar Tunesië [ Afrika ] ging, was dat niet een keuze, maar een vlucht, een zoeken naar een thuis.” Hij vond dat thuis uiteindelijk bij het Nkoya- volk in Zambia, werd er de aangenomen zoon van een koning (een vaderfiguur?). Hij deed er onderzoek, schreef er boeken over, promoveerde en kreeg naam. Maar het conflict tussen zijn groeiende persoonlijke betrokkenheid bij de mensen die hij bestudeerde, en de rationele, afstandelijke wijze waarop hij daarover moest rapporteren, leidde eind jaren '80 tot een crisis. “Ik kwam bij de Nkoya [ vanuit Zambia onderzoek doen ] in Botswana en werd daar afgewezen omdat ik gezien werd als verwant aan de blanke Boers [ Boere ] uit het Zuid-Afrika van de apartheid. In mijn ontredde en serieuze pijn [ over deze afwijzing ] wist ik niets anders meer dan me als patiënt aan te melden bij de plaatselijke genezers, bij wie ik welkom was. Ik werd lid van hun cultus, genas en eindigde als een van hen; als priester-genezer, als *sangoma*. Dit kralensnoer om mijn arm verwijst daarnaar. Toen was ik niet meer die Boer, maar Johannes Sibanga [ Sibanda ], aanhanger van een Afrikaanse religie.”

Dat was begin jaren '90. Gezien een aantal onfrisse [ voor hem bij nader inzien onaanvaardbare ] praktijken brak hij met de cultusbeoefenaars. “Maar niet met mijn Nkoya-familie en vrienden en ook niet met mijn *sangomas*chap.” Hij nam afstand van de antropologie. “Ik vond het walgelijk om me nog langer te conformeren aan die westerse, analytische rationaliteit, waarmee wij precies weten hoe hun leven, religie en cultuur in elkaar zitten - namelijk als domme Afrikaanse constructies. Dat betweterige wijs ik af.” En hij brak met de traditionele opvattingen over culturen. “Als culturen zo doordringbaar zijn, dat ik er in Afrika wel drie tot op de bodem [ terdege ] heb leren kennen, dan kun je natuurlijk niet echt zeggen dat ze niet bestaan, maar wel dat ze niet zijn wat we dachten dat ze zijn, namelijk een totale samenvatting van het menselijk zijn van een bepaalde groep mensen.”

### **HET IS OPVALLEND HOEZEER UW PERSOONLIJK LEVEN EN UW WETENSCHAPPELIJKE ONTWIKKELING SAMENVALLEN.**

“Het gebeuren in Botswana was een fase in mijn leven. Ik was er intussen wel achter dat die wanhopige constructie van een ander thuis, ver weg van het afschuwelijke thuis dat ik had gekend, veel zegt over mijn eigen zwalken en onzekerheid toen.

En inmiddels was ik in Nederland echtgenoot, vader van kinderen en had ik ook hier dus een thuis. Maar de wetenschappelijke ideeën die ik ontwikkelde, hadden ook te maken met een fundamentele stellingname ten aanzien van het waardevolle en de integriteit van die andere wereld die de mensen daar in Afrika voor zichzelf gecreëerd hadden. “Tegelijk kwam ik er door onderzoek achter, dat de interpretaties van de houten tabletten en de orakelstenen die in Botswana door de waarzeggers gebruikt worden, aanpassingen waren van 10de eeuwse Arabische magie. [ Soortgelijke en verweante systemen ] ~~Bovendien~~ bleken ze in heel Afrika, en ook in het Midden en Verre Oosten ~~precies zo~~ voor te komen. In laatste instantie kun je aantonen, dat het Arabische systeem weer ~~regelrecht~~ is afgeleid van de Chinese I Tsjing, dat nu weer op een eigen manier via New Age en Jung bij ons is teruggekomen. Zo uniek en ~~eenmalig~~ [ oorspronkelijk ] was zelfs zo'n cultuur daar helemaal ~~onder in~~ [ in het zuiden van ] Afrika dus niet.”

### **U BENT TOCH OOK BETROKKEN BIJ EEN DISCUSSIE OVER DE GRIEKSE CULTUUR DIE HET ZWARTE ATHENE-DEBAT HEET?**

“Ik vind dat een zaak van wereldhistorisch belang. De *zwarte Athene-gedachte* gaat ervan uit dat de Griekse beschaving, voor ons het beginpunt van de Europese beschaving, helemaal geen beginpunt was, maar voortgekomen is uit het oude Mesopotamië aan de ene en het oude Egypte aan de andere kant. Maar dan zet ik als Afrikanist de volgende stap, want de Egyptische beschaving was een product van Afrikaanse inspiratie, vijfduizend jaar geleden, en van Afrikaanse modellen. Kijk, dan heb je in de cultuurgeschiedenis opeens een heel andere plek voor Afrika ingeruimd. Je mag dat ook weer niet Afrocentrisch uitleggen, alsof alles dus in Afrika begint. Dat is niet waar. Het gaat er mij om, dat de wereldgeschiedenis beschouwd moet worden als een lang proces van wederzijdse beïnvloeding van vele, veelvormige beschavingscentra. En niet als een tot wasdom komen en zich over de hele wereld verbreiden van de [ vermeende ] genialiteit van het Noord-Atlantisch deel van de wereld.”

### **HOE MOETEN IN NEDERLAND DE VERSCHILLENDE CULTURELE GROEPEN NU MET ELKAAR LEREN OMGAAN, ZONDER HET GEVAAR TE LOPEN STEEDS MEER ‘ANDEREN’ VOOR ELKAAR TE WORDEN?**

“Als ik roep ‘culturen bestaan niet’, zeg ik dus ook dat multicultureel Nederland geen arena is waarin verschillende culturen bekapt en bezakt zijn binnengelopen. Die ‘culturen’ zijn gecreëerd omdat er een arena is, waarin de verschillende spelers zo nodig in hun eigen rollen onderscheiden moeten worden. De communicatie begint niet als een cultureel debat, maar als een strijd om posities, belangen en privileges binnen een begrensde politieke ruimte. Daarin gaan ideeën over culturele en etnische identiteiten zich vastzetten en een eigen leven leiden. De communicatie moet veel informeler, en steeds in het besef dat dragers van een etnische identiteit ook nog een heleboel andere identiteiten hebben. Ik ben veel blijer met een bijeenkomst waar toevallig bruine, zwarte en blanke bewoners van een wijk over een gemeenschappelijk onderwerp aan de praat zijn, dan wanneer ze dat doen in een zorgvuldig opgebouwd wijkgebeuren, waarin de een de koekjes van de ander eet en de derde de soep van nummer vier. Het idee ~~daarachter~~ [ achter zo'n geregisseerd etnisch wijkgebeuren ] is [ : ] ; als ik [ de overheid ] al die verschillende minderheden maar een plek geef[t] en expliciet met name noem[t], dan ~~ben ik~~ [ zijn we ] goed bezig. Maar door dat te doen, creëer je juist verschillen en verhard je ze. Ga er toch gewoon vanuit dat het allemaal mensen zijn en doe op die grond een beroep op ze. [ Binnen de grenzen van onze zich steeds ontwikkelende wet- en regelgeving ] En geef, als je een grote bek krijgt, een grote bek terug. Denk niet, hij heeft het al zo moeilijk in die minderheidsgroep. Erken die ander als medemens.”

### **EN WAT MOET DE POLITIEK VOLGENS U DOEN?**

“Ik denk dat het huidige minderhedenbeleid en de multiculturele inrichting van de samenleving in brede lagen van de bevolking niet genoeg steun en begrip ontmoeten. Dat komt doordat mensen onvoldoende betrokken worden bij de besluitvorming in deze. Er wordt veel te weinig aan gedaan om steun en begrip te krijgen. De basis van het minderhedenbeleid is een op zichzelf ~~verantwoorde~~ [ respectabele ] opvatting over een integere invulling van mensenrechten. Maar hoe politiek geloofwaardig is dat? En het ontbreken van steun en begrip heeft nog geen kritische grenzen bereikt, maar het is wel een tijdbom. Nu komt het erop aan of een overheid het minderhedenbeleid blijft benaderen vanuit de [ zogenaamde ] eigen cultuur van minderheden, [ als vermeende totaliteit ] of gaat benaderen vanuit een erkenning dat die culturele oriëntaties zich af en toe, hier en daar moeten kunnen manifesteren en ruimte krijgen. In het eerste geval dwing je de migranten om zich cultureel vooral anders op te stellen. In het tweede laat je ze de keuze om, afhankelijk van de situatie, zich al dan niet cultureel ‘anders’ op te stellen.

“De manier waarop immigranten hun eigen cultuur uitdragen, heeft heel sterk te maken met de wijze waarop Nederlanders de multiculturele samenleving definiëren. Heel wat mensen hebben er reële belangen bij dat culturen als het ware worden verklaard tot de (versteende) hoogste, uitermate te respecteren uitdrukking van de identiteit van een groep. En die laten een mijnheer met kraaltjes om zijn pols niet zeggen dat culturen niet bestaan. Toch is mijn boodschap dat cultuur, of beter culturele specificiteit, weliswaar een manier is—waarin het mens-zijn zich manifesteert,—in een bepaalde vorm en binnen een bepaalde context, maar dat je die niet mag verabsoluteren.”

### **U BENT EEN PRIESTER-GENEZER VAN DE AFRIKAANSE *AKOYA* [ *sangoma* ] RELIGIE. HOE RIJMT U DAT MET AL UW ANDERE ‘CULTURELE SPECIFITEITEN’?**

“Ik kan heel goed die voorouders, heiligdommen en offers relativeren. Daar heb ik tenslotte voor [door]geleerd. Maar wat ik ook geleerd heb, is nog even te wachten met relativeren en ruimte te laten aan iets dat aan al het mensenwerk ontstijgt. Ik heb een heiligdom in mijn achtertuin en ben daar een paar keer in de week eventjes ~~aanwezig~~ [ bezig ] . Maar ik ben van huis uit katholiek en ~~voor mijn part~~ [ misschien ben ik dat nog [wel] ] . Als het vliegtuig opstijgt of landt, bid ik weesgegroetjes tot Maria. Tegelijk is Sidi Mhammad, een heilige uit een Tunesisch dorp waar ik dertig jaar geleden werkte, de patroonheilige van ons gezin[ ; wij vieren twee keer per jaar zijn feest . ] . Of je dat interculturele religioziteit kunt noemen, weet ik niet, maar het is wel zo dat ik me nooit zozeer verlost heb gevoeld van mijn anders-zijn als antropoloog en gast in Afrika, dan

tijdens de religieuze rituelen.”